

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Bahar
Spring 2007/41

“Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü”

Emrah GÖKÇE*

“Nurettin Albayrak, Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2004.”

Özet

Bu çalışmada Nurettin Albayrak tarafından kaleme alınan “*Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*” adlı eser tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Terimler, Sözlük.

Abstract

This study deals with the “Dictionary of Encyclopedic Folk Literature Terminology” which is organized by Hüseyin Albayrak.

Key Words: Turkish folk literature, Terms, Dictionary.

Kökeni, İslamiyet’in kabulünden önceki dönemlere dayanan Türk halk edebiyatı, çeşitli kültür ve medeniyet değişmelerinden az çok etkilenecek günümüze kadar gelmiştir. Bu edebiyat Türk halkının hissiyatını aksettiren önemli veriler hükmündedir.

Bu yazıda tanıtacağımız kitap “Nurettin Albayrak” tarafından kaleme alınan “*Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*”dür.

Kitaba bir sunuş yazısı yazan Prof. Dr. Orhan Okay, eser hakkında şu görüşlerini beyan etmektedir: “Altı yüz sayfaya yaklaşan hacmi ve 550 küsur madde başlığıyla bugün önümde duran *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, yarım yüzyılı geçen Türk halk edebiyatı araştırmalarının küçük bir meyvesidir. Doğrusu küçük sözünü, çalışmayı ve eseri küçümsemek manasında kullanmak istemedim. Geç-

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 3. Sınıf Öğrencisi.

miş yarım yüzyıl bu konuda, arkasında, Türkiye gibi bu alanlarda eksiklikleri bilinen bir memleket için bile azımsanmayacak kütüphaneler dolusu eser ve malzeme hazinesini biriktirmiştir. Eldeki sözlük, bu malzemenin çok küçük bir özeti, âdeta bilgilerin komprime hâline getirilmesidir. Yoksa 550 kûsur maddeyi kıllı kırk yararçasına ortaya çıkaran müellifi için büyük bir eserdir. Sözlük değil, gerçek bir ansiklopedi nüvesidir. Kendisini son yıllarda *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki vukufu maddeleriyle tanıdığım Nurettin Albayrak'ın bu nüveyi ileriki çalışmalarıyla birkaç katına çıkaracağını ümit ederim."

Nurettin Albayrak, önsözde eserle ilgili şu değerlendirmede bulunur: "*Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*; halk edebiyatının genel bir çerçevesini ortaya koymak, bu çerçevede yer alan yüzlerce maddeyi tanımlarıyla ve kaynaklarıyla dikkatlere sunmak ve daha da önemlisi bazı giderek kaybolan halk edebiyatı ürünlerinden örnekler sunarak bunları genç kuşaklara tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kitapta yer alan maddelerin seçimi için birçok ansiklopedi, kitap ve dergi taranmış; bu tarama sonucu sözlü ve yazılı halk edebiyatı içinde yer alan terimlerin esere alınması uygun görülmüştür. Kitaptaki her madde anonim edebiyat (folklor), âşık edebiyatı ve dinî-tasavvufi edebiyat olmak üzere üç yönden ele alınmış; bunlarla ilgili tanıklar madde içinde verilmiş, her maddenin sonundaki bibliyografyada ise madde ile ilgili kitaplar, tezler, makaleler ve ansiklopediler baskı yılları göz önünde bulundurularak sırasıyla yer almıştır. Bibliyografyada yer alan kitap ve makalelerin orijinal isimlerine dokunulmamış, aynen korunmuştur."

500'den fazla madde başlığı ile eser, gerçek bir ansiklopedi özelliği göstermektedir. "*Ağaç*" maddesinde verilen bilgiler bize âdeta Türk kültürünün derinliklerinde seyahat etme imkânı verir: "Eski Türk inancına göre Tanrı, dokuz insan cinsini bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı ağacın gölgesinde korumuştur. Oğuz Destanı'nda Oğuz Han'ın oğulları Gök, Dağ ve Deniz'i doğuran kadının kutsal bir ağacın kovuğunda yaratıldığı anlatılmaktadır. Bu destanın İslamiyet'in kabulünden sonraki anlatımında ağaç kovuğunda doğum yapan annenin çocuğuna "oyuk ağaç" anlamına gelen "kıpçak" denildiği ifade edilmiştir. Ergenekon'dan çıkmak için Göktürklerin ağaç yakarak demir dağları eritmeleri, Tanrı çocuğu olduğuna inanılan Uygur hükümdarı Buğu Han'ın 4 kardeşiyle birlikte bir ağaç kovuğunda bulunması diğer destanlarda da yer alan motiflerdir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra ağaca daha büyük bir önem vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili menkıbede, Osman Gazi'nin rüyasında dalları uç kıtaya yayılan bir ulu ağaç görmesi rivayeti yer almaktadır. Ağaç motifine *Dede Korkut Kitabı*'nda da sık sık rastlanmaktadır. Anadolu'da yaygın olarak anlatılan bazı efsanelerde insanlar ağaç şekline girmektedir. Erzincan yöresinde anlatılan Seydi Sultan (Acep Şîr Gazi) efsanesinde, hâlen türbesi Erzincan'ın güneyinde bulunan Seydi Sultan'ın Hıristiyanlarla yapılan bir savaşta başı kesilir. Başını koltuğunun altına alıp savaşa devam eder. Bu durumu gören bir kadın çılgık

atınca Seydi Sultan kılıcını yere saplar ve şehit olur; askerleri de ardıç ağacı şeklini alır. Yörede bu ağaçların kesilemeyeceği inancı yaygındır. Fırat (Karasu) üzerine yapılan bir köprüde bu ağaçlar kullanılmış; ancak köprü Sultan Seydi tarafından bir gecede yıkılmıştır. Ayrıca Türk halkı selvi kavağı doğruluğun simgesi kabul ettiğinden, mezarlıklara özellikle bu ağaç dikilmiş; asma söğüdü üzüntünün, çınarı ise uzun bir var oluşun sembolü saymıştır.”

Yine, “Hû” maddesi bize Alevi-Bektaşî kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir: “Alevi ve Bektaşîlerdeki ayin-i cem adı verilen törenlerin sonunda çekilen gülbang Hû ile bittiği için ‘yâ Hû’ demek, bir şeyin bittiğine, sona erdiğine işaret eder. ‘Artık bu işe yâ Hû dedik.’ tabiri buradan gelmektedir. ‘Hayy’dan gelen Hû’ya gider.’ sözünün gerçek anlamı ‘Allah’tan gelen Allah’a gider.’ olmakla beraber, halk arasında ‘Kolay ve emeksiz kazanılan şeyler, elden kolay çıkar.’ anlamında kullanılmaktadır. ‘Yâ Hû, bu da geçer yâ Hû, hoş gör yâ Hû, illâ Hû, edep yâ Hû, Hû çekmek’ mutasavvıflar yanında halkın da çok kullandığı sözlerdir.”

Bazı maddelerde kelimenin çeşitli Türk şivelerindeki karşılığı; ek olarak *Divan-ı Lûgati’t-Türk*’teki karşılığı da verilmiştir. “*Bülbül*” maddesi şöyle açıklanır: “Çeşitli Türk şivelerinde *böberdek*, *bübürdek*, *keleşek*, *kujulak*, *ötlügen*, *sanduvaç* gibi adlarla da anılır. *Divan-ı Lûgati’t-Türk*’te ise *sanduvaç* olarak geçmektedir.”

Hemen her maddede, açıklanan kelimenin içinde geçtiği dörtlükler verilerek madde başında geçen kavram, deyim ya da terimin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır:

Soramadım bir çift sözü
Ay mıydı gün müydü yüzü
Sandım ki Zöhre yıldızı
Şavkı beni yaktı geçti
(Sivas Türküsü)

Hançer-i feleğin ucu ciğerde
Durmuyup artıyor yara bu serde
Gurbet diyarında tutuldum derde
Gel tabip yaramı sar garip garip
(Erzurumlu Emrah)

Dost elinden gel olmazsa varılmaz
Rızasız bahçanın gülü derilmez
Kalpten kalbe bir yol vardır görülmez
Gönülden gönüle gider yol gizli gizli
(Neşet Ertaş - Türkü)

Kirpiğin kaşına değdiği zaman
Bekletme sevdiğim vur beni beni
Şafağı sevdanın söktüğü zaman
Diyardan diyara sür beni beni
(Davut Suları - Türkü)

Sarı saçlarına deli gönlümü
Bağlamışım çözülüyor Mihriban
Ayrılıktan zor belleme ölümü
Görmeyince sezilmiyor Mihriban
(Abdurahim Karakoç - Türkü)

Ela gözlüm ben bu elden gidersem
Zülfü perişanın kal melûl melûl
Kerem et aklından çıkarma beni
Ağla gözyaşını sil melûl melûl
(Karacaoğlan-Türkü)

Türk kültürünü bize tanıtan en önemli kaynaklardan biri de deyim ve atasözleridir. İzah edilen konu ile ilgili atasözleri ve deyimler de eserin önemli bir yekununu tutmaktadır. “Kız” maddesine şu atasözleri alınmıştır: “Kız alan gözle bak-

masın, kulak ile işitsin.", "Kız anadan öğrenir çeyiz dizmeyi, oğlan babadan öğrenir sokak gezmeyi.", "Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz.", "Kız beşikte, çeyiz sandıkta.", "Kız doğuran tez kocar.", "Kız evde oğlan işte.", "Kız evde olsa da elden sayılır.", "Kız evde tanınır, ipek tezgâhta.", "Kız kocayınca gayret dayıya düşer.", "Kız yedisinde ya erde ya yerde.", "Kız yükü tuz yükü.", "Kızdır, nazdır; bin altın azdır.", "Kızı duvak, gelini beşik arkasında görmeli.", "Kızı kendi keyfine bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.", "Kızı olan tez kocar.", "Kızı ver köprüyü kes.", "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle (anla).", "Kızın adı kâmile, altı aylık hamile.", "Kızına darılır, karısını boşar", "Kızını dövmeyen dizini döver."

Gönül maddesindeki atasözleri ise şunlardır: "Gönül Allah'ın evidir.", "Gönül almak Kâbe yapmaktır.", "Gönül bilen hicran bilir.", "Gönül bir hümadır, daima yüksekten uçar.", "Gönül bir sırça saraydır, yıkılırsa yapılmaz.", "Gönül çocuğa benzer, her gördüğünü ister.", "Gönül, dostunu bilir.", "Gönül eri, baş üzre yeri.", "Gönül ferman dinlemez.", "Gönül ister, yüz utanır.", "Gönül kocamaz (karımaz).", "Gönül var otluğa düşer, gönül var çöplüğe düşer.", "Gönül yapmak Kâbe yapmaktır.", "Gönüle kötek olmaz, âşığa edep.", "Gönülsüz namaz göklere sığmaz.", "Gönülsüz yenen aş, ya karın ağrıtır ya baş."

Eserdeki her madde geniş bir "bibliyografya" bölümüyle sona erer. Bu durum, o konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlere kolaylık sağlamaktadır. Eser bu yönüyle de farklılık göstermektedir.

Bilindiği gibi sosyal bilimlerde mükemmellik değil, tekâmül esastır. Alanında bir "ilk" olma özelliği gösteren bu eseri Türk kültürüne kazandırmakla büyük bir hizmeti yerine getiren "Nurettin Albayrak" yeni çalışmalara da kapı aralamış olmaktadır.